

Pospíšil, Ivo

Problém hodnoty

In: Pospíšil, Ivo. *K teorii ruské literatury a jejím souvislostem*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2013, pp. 69-82

ISBN 9788021062160

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128457>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

II. Specifikum utváření vlastního paradigmatu: několik příkladů

1. Problém hodnoty

Literární věda vznikala postupně, radikálnější od poloviny 19. století jako smíšený modus na hranici několika vědních disciplín, tedy jako disciplína „špinavá“, jak se kdysi vyjádřil olomoucký literární historik Oldřich Králík (1972 na celostátním kole studentské vědecké a odborné činnosti – SVOČ – , když vyslechl některé strukturalisticky orientované referáty).⁷⁴ Vzhledem k úzkému vztahu k pozitivismu, jenž formuloval své otázky po zákonitostech výstavby literárního díla a evoluce literatury, později také v zaujetí evolucionismem a ideou pokroku, byla většinou chápána jako literární historie nebo historiografie, spojená s obecnými dějinami a kulturou. Byly to tedy většinou *Ideengeschichte* a *Stoffgeschichte*, tedy dějiny idejí a látek/témat; teprve později se formulovalo pojetí širší. Jak víme, Frank Wollman ještě v přelomové *Slovesnosti Slovanů* (1928, 2. vyd. 2012) vlastně do značné míry setrval u *Ideen-* a *Stoffgeschichte* a svou „eidologii“, kterou uplatňoval zejména od 30. let 20. století, začal zde teprve pomalu rozvíjet. Tripartitní struktura literární vědy i sám tento pojem jako nadřazený je spíše záležitostí pozdější, kdy se vedle pozitivismu, duchovědy a psychologismu začíná objevovat formismus a formalismus, po nich pak strukturalismus jako manifestace literárněvědného imanentismu. Zatímco činnosti literárněkritická a literárněhistorická byly – až prakticky odděleny – spjaty svou návazností, literární teorie jako třetí z tripartice se utvářela v přímém dotyku s jinými vědními oblastmi: v imanentní sféře lingvistiky a hraničních/mezních disciplín (poetika, stylistika) v jiných typech literárněvědného bádání (sociologie, psychologie, filozofie a d.).

Ještě v 60. letech 20. století se objevuje protiklad literární vědy a literární historie v zakládací práci Hanse Roberta Jauße (1921–1996)⁷⁵, v díle Pospělovové a dalších⁷⁶ se dokonce vracíme k identifikaci literární

74 Viz rus. verzi přítomné kapitoly Проблема ценности в литературе и литературоведении. In: Revitalizace hodnot: umění a literatura. Brno 2013, s. 351–367.

75 N. R. Jauß: Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft. Konstanz 1967, 2. vyd. 1969 tamtéž, 6. vyd. Frankfurt am Main 1979.

76 Г. Пospelов: Проблемы исторического развития литературы. Москва 1972 (čes. 1976); Типология литературных родов и жанров. 1978, 4, s. 12–18; Теория литературы. Москва 1978. Г. К. Косиков: О генезисе и основных особенностях жанрового содержания романа. Филологические науки 1972, 4, s. 11–20. Л. В. Чернец: О поэтике правописательных жанров. Филологические науки 1976, 3, s. 19–28; тáž, Литературные жанры. Москва 1982. Podrobněji o těchto

vědy a literární historie. Zatímco Jauß tím ukazuje, že literární věda musí do sebe – kromě „estetiky produkce“ – pojmout také „estetiku recepce“, v Pospělovovi najdeme jiné důvody: literární historie je všeobjímající, protože literatura má historický charakter a žánrové tvary nejsou stabilní, nemají „věčnou“ podobu (román, povídka aj.), ale existují jako suverénní pouze v konkrétně historické podobě; takto potom konstruuje svůj známý protiklad žánrů románových a mravoličných (романные и нравоописательные жанры).

Ve 20. století byla tato tripartice doplněna dalšími dvěma disciplínami na hraně literární historie a teorie – literární komparatistikou a genologií – a ovšem i subdisciplínami či metodologickými přístupy, jako jsou syžetologie nebo naratologie. Nicméně všechny stojí na hranici literární historie a teorie a literární kritika jako axiologická disciplína stojí poněkud stranou. Jestliže literární historie a teorie kultivují spojení s lingvistikou jako druhou komponentou jednoduté filologie a s jiným humanitními a sociálními vědami (filozofie, psychologie, sociologie aj.) a přímo s gnoseologií a ontologií, což zaznamenávalo značný posun důrazu od poznávací, noetické složky k složce bytí a existence literárního artefaktu, literární kritika se pohybuje – jak je pro ni přirozené – v kontaktní sféře axiologie a celá literární věda vychází z estetické báze, ale často je i v dotyku etiky: tímto způsobem literární věda pokrývá celou kontaktní zónu kdysi kompaktní filozofie jako základny sociálních věd.

Literatura, resp. literární umění, vykazuje tytéž funkce jako jiné druhy umění (estetické, poznávací/gnoseologické/noetické, etické, ideologické, zábavné, relaxační, terapeutické, ekonomické aj.), jež mohou být ztotožněny se společensky sankcionovanými hodnotami. Mezi nimi zaujímá zvláštní postavení funkce poetologická, a tedy i poetologická hodnota, schopnost podílet se na vytváření jazyka konkrétního druhu umění, v tomto případě literárního. Postupem času se ustálila hodnotová hierarchizace v literatuře vyjadřovaná literární vědou a jejími součástmi na základě nekodifikované spolupráce: literární kritika „ověřila“ literární dílo axiologicky, ovšem na poměrně dlouhé časové ose a v řadě kulturních prostorů, literární kritika vytvářela historickou řadu a množinu děl národní a nadnárodní hodnoty na bázi literární kritiky a tím pracovala na obecné rovině literární teorie.

Prostorové/spaciální a časové/temporální dimenze literární /poetologické hodnoty jsou důležité: jinak dílo nedosáhne generálního estetického soudu; příkladem může být tvorba Williama Shakespeara, jež se z polohy

koncepcích viz naše někdejší články Genologie – výhledy a úskalí, Čs. rusistika 1981, 2, Genologické pojmy a žánrové hranice, Slavia 1981, 3–4, souhrnně pak v knize Genologie a proměny literatury. Brno 1998.

vzorku dobové a běžné produkce renesančně barokní, dokonce s náznaky rokokové poetiky (*The Winter's Tale*), od dramát „pláště a dýky“ k pohádkové hrané fantastice k všeobecně lidské, nadsměrové a nadčasové poloze především uměleckou transpozicí do sféry filozofie, a to vše od 18. století. Pokus Lva Tolstého tento hodnotový posun zpochybnit se ukázal jako pozdní, neboť – nehledě na racionální argumenty v souvislosti s Králem Learem – hodnotový soud už byl takřka definitivně zpevněn a stal se neotřesitelným. Ruský hrabě a světový autor narazil na zeď již vytvořené, petrifikované hodnoty estetické a myšlenkové. A stal se tím směšným jako Don Quijote bojující s pomyslnými větrnými mlýny, neboť řád světa/artefaktu byl již dávno ustanoven a všeobecně přijat. Dokládá to i podrážděná reakce G. Orwella, která v sobě tají nejen vyjádření toho, kdo tento hodnotový proces respektuje, tak dotčeného Angličana.⁷⁷

Dominantní hodnota v literatuře, kterou ve svých funkcích literární věda utváří, je hodnota estetická. Je obvykle vyslovována v estetickém soudu, jenž vyplývá z desítek, stovek a často tisíců literárněkritických rozborů a má určitý vztah i k funkci mediálně ekonomické. Zde se setkáváme s dvojí projekcí: buď je literární artefakt ekonomicky úspěšný, neboť je určen „masovému“ čtenáři, tedy bytosti nepříliš intelektuální a jen málo kultivované, předpokládá totiž jistotu, poměrně vysokou míru trivializace, v níž je síla estetické a poetologické funkce nahrazována funkcí zábavnou a relaxační, nebo naopak posiluje funkci estetickou zvláště poetologickou, kreativní projevující se v náporu metatextovosti a intertextovosti, experimentátorství (jak říká F. Všeticka – pokusnictví) a hledání nových poetologických poloh. Takové dílo pak vyjadřuje notný díl metahability, tedy ustoupení od superhability (mistrovství), zdánlivě umělecké dokonalosti k nové „nedokonalé“ poloze v prázdném poetologickém prostoru.⁷⁸ Elita, jíž jsou tato díla určena, vytváří potom podporu estetickému soudu a vede k ekonomickému úspěchu. Dnes není na světě – na rozdíl od 19. a první poloviny 20. století – mnoho spisovatelů, kteří jsou s to se živit literaturou; pokud ano, rekrutují se právě z těchto dvou sfér, tzv. triviální (masové) a elitní/špičkové, např. Dan Brown, J. K. Rowlingová na straně jedné a Umberto Eco nebo Milan Kundera na straně druhé.

77 Viz naše články: Shakespeare, Tolstoj a Orwell. Lidová demokracie 11. 3. 1992, s. 10. Individualita a proud: Lev Tolstoj a ruská moderna. In: Problémy ruskej moderny. Nitra 1993, s. 95–103. Double Réfraction. La mort de Tolstoj en Bohème et en Moravie. Revue des Études slaves, tome LXXXI (2010), fascicule 1, Tolstoï 1910. Échos. Résonances. Interprétations. S. 53–70.

78 Viz Z. Mathausser: Metodologické meditace aneb Tajemství symbolu. Blok, Brno 1989.

I když literární artefakt má řadu hodnot, všechny spojuje ve finálním výrazu funkce estetická jako společný jmenovatel coby originální mluvčí ostatních funkcí. Jako by se v estetické funkci všechny funkce spojovaly, jako by tu byly jen kvůli estetickému působení. Zdálo by se tedy, že hierarchizace hodnot je procesem již ustáleným, generálně platným, všeobecným. Ale neplatí to vždy a ve všech případech. Každá sféra literárněvědného bádání si utváří své vlastní hodnoty, a vede tak k jejich parcializaci. Do hry zvnějšku vstupují společenské, politické a přímo národně a státně motivované tlaky. Jinak řečeno: Literatura není chápána jako systém či přesněji struktura hierarchizovaných hodnot s finálním estetickým výrazem, ale jako poměrně labilní celek atakovaný z různých stran a z různých důvodů. Tyto důvody nejsou svévolné a mají často původ ve snaze najít v literatuře rovnovážnější, „spravedlivější“ polohu a nabídnout harmoničtější obraz literatury bez omezování, ignorancí a diskriminací. Jako příklad uveďme literární komparatistiku a koncipování tzv. světové literatury, jež bývá v jedné koncepci chápána často omezeně jako tzv. kánon čili „best of“ „povinná četba“, tj. soubor děl s všeobecně uznávanou hodnotou jako znak vzdělanosti a kultivovanosti.⁷⁹

Hodnoty jsou v literatuře vytvářeny a v literární vědě formulovány, zdůvodňovány a hájeny v hodnototvorném procesu, v němž probíhá evaluace a revaluace: co bylo vysoké, klesá, co bylo nízko, se zvedá. Spojování „vysokého“ a „nízkého“ se občas objevuje i ve sféře literární vědy a kritiky.⁸⁰ Problém hodnoty a hodnototvorného procesu a axiologie v literatuře se stal nejednou objektem literárněvědných výzkumů i v těch vědeckých školách, v nichž nebyl prvořadým cíle.⁸¹ Sám jsem se hodnotami v recenzích a statích nejednou zabýval, ale spíše na okraj jiných zájmů.⁸²

79 Viz naše studie *Hodnoty a rovnost v literatuře*. Dvě knihy a jejich inspirativní hodnota. *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca VI*, sv. 2, Sekce literárněvědná a kulturologická. Sekce jazykovědná. Příspěvky prezentované na VI. mezinárodním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 25.-27. dubna 2005. K vydání připravili P. Boček, L. Hladký, P. Krejčí, P. Stehlík a V. Štěpánek. Red.: V. Štěpánek. Brno 2006, s. 757–767. The Problem of Value and Equality in Comparative Literary Studies: the Past and the Present (Some Comments on the Conception of „Area Value“). In: *The Horizons of Contemporary Slavic Comparative Literature Studies*. Ed.: H. Janaszek-Ivaničková. Warszawa 2007, s. 39–49.

80 Viz M. Pokorný: *Serendipita v literární vědě. Literární kritika a „vysoké žánry“*. In: *Litteraria Humanitas XVI*, *Dialogy o slovanských literaturách. Tradice a perspektivy*. Brno 2012, s. 155–160.

81 To platí např. o tzv. Nitranském týmu. Jeho spoluzakladatel F. Miko však axiologickou problematiku neopomenul, viz F. Miko: *Hodnoty a literární proces*. Tatran, Bratislava 1982.

82 Viz naše recenze a články, mj. R. G. Grübel: *Literaturaxiologie. Zur Theorie und Geschichte des ästhetischen Wertes in slavischen Literaturen*. Wiesbaden 2001. *Opera Slavica* 2002, XII., č. 3, s. 43–44. Jazyk literárního díla jako axiologický

Známý a rozporný je vztah k hodnotám v prostředí pražského mezi-válečného strukturalismu, mj. u Jana Mukařovského (hodnota jako ener-

nástroj: román J. Bondareva Bermudský trojúhelník (K životnímu jubileu prof. Jána Doruľy). In: Život slova v dejinách a jazykových vzťahoch. Na sedemdesiatiny profesora Jána Doruľu. Bratislava 2003, s. 265–278. Pronikavá a nápaditá literárni veda ze Slovenska: problém reprezentace, spekulace a rozpětí (K poetologickým a axiologickým aspektom slovenskej literatúry 90. rokov 20. storočia. Zborník materiálov z vedeckého seminára s medzinárodnou účasťou, konaného v dňoch 22.-23. mája 2002 v Prešove. Vedecký redaktor: J. Sobol, výkonná redaktorka: M. Součková. Náuka, Prešov 2004). Slavica Litteraria, X 8, 2005, s. 229–230. Souvislosti dnešní české a slovenské prózy a jedna provokativní marginalie (Vino z hroznů Ladislava Štáidla). In: K poetologickým a axiologickým aspektom slovenskej literatúry po roku 1989. Red. M. Součková, Prešov 2006, s. 237–250. Axiologie starší literatury: komentáře a úvahy k jedné knize (M. Kerulová: Hodnotové aspekty staršej literatúry. Nitra 2009). Slavica Litteraria X 13, 2010/1–2, s. 136–138. Několik axiologických problémů v literární historii. In: Příspěvky k mezinárodní teorii literatury. Ed.: J. Kovář. Brno 2012, s. 119–133. Hloubka románu a problém hodnoty. Sovětská literatura 1985, č. 6, s. 242–244. Hodnoty a literatura. 1988, č. 5, s. 16–22. Vývoj literatury jako předávání hodnot (V. G. Odínokov: Poetika ruských pisateľej XIX v. i literaturnyj progress. Novosibirsk 1987). Čs. rusistika 1989, 4, s. 231–233. Nezbytná změna a trvání na hodnotách. In: Litteraria Humanitas VI. Alexandr Veselovskij a dnešek. Brno 1998, s. 7–10. Hodnoty, hodnocení a souvislosti v literární historii: ruská literatura v zrcadle několika přehledových a slovníkových kompendií a v pojetí českého Slovníku ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů. In: Philologica LVII, Univerzita Komenského, Bratislava 2003, s. 211–221, Hodnoty a hodnocení znovu v kurzu (Literatura w kręgu wartyści. Materialy z VI sesji z cyklu „Świat jeden, ale nie jednolity“. Bydgoszcz 21–23 października 2002 roku. Pod redakcją i ze wstępem Lidii Wiśniewskiej. Bydgoszcz 2003). Opera Slavica XIV., 2004, 3, s. 51–52. Oči toho druhého („Cizinci“ v národních literaturách jako pramen hodnoty a vývojový impuls). In: Slavista s duší básníka. Sborník k sedmdesátinám Ivana Dorovského. Společnost přátel jižních Slovanů, Albert, Brno – Boskovice 2005, s. 43–54. Hodnoty a rovnost v literatuře. Dvě knihy a jejich inspirativní hodnota. Studia Balcanica Bohemo-Slovaca VI, sv. 2, Sekce literárněvědná a kulturologická. Sekce jazykovědná. Příspěvky prezentované na VI. mezinárodním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 25.-27. dubna 2005. K vydání připravili P. Boček, L. Hladký, P. Krejčí, P. Stehlík a V. Štěpánek. Red.: V. Štěpánek. Brno 2006, s. 757–767. Jazyk, hodnota a významová hloubka literárních textů (Dva spřažené ruské příklady). In: Preklad a tlmočenie 7. Sociokultúrne aspekty prekladu a tlmočenia: prítomnosť a budúcnosť. Zborník prednášok. Banská Bystrica, 3. máj 2006. Ed.: J. Vilikovsky, A. Huťková. Banská Bystrica 2006, s. 147–163. Tradiční a konzervativní hodnoty v literatuře konce 20. a počátku 21. století. In: Slovo – obraz – zvuk I. Literárnovedné štúdie. UKF v Nitre, Filozofická fakulta, Katedra slovenskej literatúry, ed.: M. Kerulová, s. 91–102. Celkem 388 s. Literární komparatistika, areálová/kulturní studia, teorie literárních dějin a problém hodnoty v současné literárněvědné praxi. Opera Slavica 2009, č. 1, s. 20–33. The Problem of Value and Equality in Comparative Literary Studies: the Past and the Present (Some Comments on the Conception of „Area Value“). In: The Horizons of Contemporary Slavic Comparative Literature Studies. Ed. H. Janaszek-Ivaničková. Warszawa 2007, s. 39–49.

getický impuls k existenci a ukotvení sémantického gesta v kolektivním vědomí, u Reného Wellka existuje i individuálně), i mimo něj.⁸³

Když jsem v 80. letech 20. století studoval v skandinávských knihovnách, byl jsem překvapen značným počtem sekundární literatury o masové či triviální produkci, která byla – právem – chápána jako legitimní a konstitutivní součást literárního procesu v koloběhu, v němž se pokleslý psychologický román stává populární četbou a naopak pokleslá fantastika přinejmenším bestsellerem, jehož estetickou hodnotu uznává i elitní literární kritika.⁸⁴ Estetizace masovosti se stala dominantním procesem v literatuře období postmodernismu. Záměrně nepíšeme v postmoderní literatuře, neboť tento proces se týká především nepostmodernistické produkce, ačkoli jeho estetizaci umožnil cílenou hodnotovou rozkolísaností právě postmodernismus.⁸⁵

Není divu, že postmodernismem začíná nejen doba postupného zamlžování, rozostřování a rozptylování všeobecně společensky sankcionované estetické hodnoty, ale i doba „velkého rozpadu“, „nového středověku“ (N. Berďajev), dezintegrace velkých států a všeobecné parcializace tváří v tvář ekonomické globalizaci, zejména finančních trhů. Tento proces všeobecného rozpadu dosavadních relativně pevných struktur jako záruky

83 K. Krejčí: Sociologie literatury. Ed.: I. Pospíšil – M. Zelenka. Vychází ve spolupráci Ústavu slavistiky a Literárněvědné společnosti AV ČR. Masarykova univerzita, Brno 2001, 124 s. Úvodní studie: Souvislosti sociologického přístupu k literatuře a komparatistické impulsy Karla Krejčího v meziválečném období: na pomezí sociologismu a strukturální estetiky, s. 5–32 (spoluautor: M. Zelenka). K. Krejčí: Sociologie literatury. Ed.: I. Pospíšil, M. Zelenka. Praha 2008, 160 s. 2. vyd. v Gradě 1. K. Krejčí jako polonista hájí – na rozdíl od názoru, že v literární vědě jde o termín Oskara Walzela – prioritu R. Ingardena (1893–1970; *Das literarische Kunstwerk. Eine Untersuchung aus dem Grenzgebiet der Ontologie, Logik und Literaturwissenschaft*. Halle/Saale 1931; čes. *Umělecké dílo literární*. Praha 1989). V českém prostředí do sporu o hodnotu přispěli svým způsobem i K. Engliš a R. Jakobson. Viz také I. Pospíšil – M. Zelenka: René Wellk a meziválečné Československo. Ke kořenům strukturální estetiky. Brno 1996. Za podnětné poznámky k vývoji koncepce hodnoty v tomto metodologickém prostředí děkuji M. Zelenkovi.

84 Z tohoto hlediska patří obě Hrabákovy knihy o triviální literatuře, jimiž autor (1912–1987) vyšel vstříc zvýšenému dobovému, jistě i ekonomicky podloženému zájmu, ještě k starší, poměrně normativní koncepci, v níž se s funkcí triviální literatury v hodnotovém „koloběhu“ nepočítá. Zvláště „tvrdá“ – již svou terminologií v titulu –, i když s řadou tvrzení je třeba souhlasit – je v tomto smyslu kniha druhá z roku 1989. Viz: J. Hrabák: *Napínává četba pod lupou. Ze studií o paraliteratuře*. Čs. spisovatel, Praha 1986. Týž: *Od laciného optimismu k hororu: k historii a patologii dvou odvětví literárního braku*. Praha 1989.

85 Viz brněnské sborníky *Slavica Litteraria X 15, 2012 supplementum. Postmodernismus s pozadím*. Ed.: I. Pospíšil, A. Zelenková. *Postmodernismus: smysl, funkce, výklad (Jazyk – literatura – kultura – politika)*. Brněnské texty k slovakistice XV. Týmová monografie. Ed.: I. Pospíšil, J. Šaur, A. Zelenková. Brno 2012, s. 3–4.

sankcionování hodnot obecně a v umění zvláště ještě zdaleka neskončil. V první fázi se rozpadly celky, jejichž labilita byla známa, i když se myslelo, že vydrží ještě dlouho (SSSR, Jugoslávie, Československo). V druhém kole dochází k postupné erozi pevných celků, jež si svou integritu budovaly spíše na ekonomice, a to po dlouhou, nerušenou dobu (Velká Británie, USA): proces dezintegrace může probíhat „podle zákona“, poklidně (vzorem může být právě Československo v roce 1992), nebo jako řetězová reakce s dominovým efektem iniciovaná nějakou událostí nebo zásadním vnitropolitickým sporem. Skutečnými příčinami jsou však zásadní posuny v populační struktuře, v migraci a tím ve významech mentálních, etických a náboženských (islamizace světa jako konečný cíl, Hispanoameričané v USA, revival separatismu, jako např. ve Skotsku nebo Katalánsku), někde se sice další rozpad podařilo (možná jen dočasně) oddálit nebo zastavit (Ruská federace), ale celková restrukturační práce pokračuje a nelze předem stanovit, kde se zastaví a jaký relativně stabilní stav vytvoří.

Rozkolísanost hodnotové hierarchie vyvolala opačný proces volající po „obnově pořádku“.⁸⁶ Jak je vidět, problém hodnoty v literatuře a literární vědě není jednotný, ale heterogenní, vnitřně rozeklaný celek, má relační charakter, jenž souvisí s částmi, disciplínami, přístupy literární vědy na straně jedné a s charakterem literárního artefaktu na straně druhé. Jinak se reflektuje na ose literární kritika – literární historie – literární zdroje, jinak v rámci literární komparistiky a jinak v rámci areálových nebo (v brněnské koncepci) filologicko-areálových studií. V jedné práci jsme přímo hovořili o areálové hodnotě právě v souvislosti s „pozitivní diskriminací“ světové literatury v pojetí Dionýze Ďurišina.

Problém hodnoty, jenž je přirozenou součástí literatury a literární vědy, je tedy vnitřně rozrůzněný, vztahový a může se s ním různě nakládat. Především je zřejmé, že ve vnějším okruhu je hodnota estetická, která je v literárním artefaktu výrazem dalších společensky sankcionovaných hodnot, funkcí, součástí hodnotového, evaluačního a neevaluačního řetězce jako feedback fungování nebo nefungování celého společenského organismu. Může být tedy naopak krize literární hodnoty, rozkolísání, rozptýlení, rozostření, zamlžení hodnotové hierarchie lakmusovým papírkem rozsáhlejších společenských změn a často je i anticipuje. Tomu se však dnešní sociální vědy příliš nevěnují, zatímco v době studené války se na to bral, zejména v amerických humanitních a sociálních vědách, ohled. To se týkalo i literární diachronie (např. práce o Fadději Bulgari-

86 Viz naši studii *Literární věda na rozcestí. Hrst poznámek k minulosti, přítomnosti a budoucnosti*. HOST 1998/2, s. 79–83. Také později A. Haman: *Historie literatury a sociologie*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, V 2, 2000.

novi a Gogolovi.).⁸⁷ Literatura minulá i současná je důležitým pramenem informací o společnosti, její ideologii a morálním stavu, který může být důležitý pro vládcce i ovládané.

Ve vnitřním okruhu jde o soubor sankcionovaných hodnot důležitých pro pochopení literárního procesu, kreativního utváření literárního díla i zřetězení artefaktů v čase a prostoru. K tomu se vyjadřovaly různé literárněvědné školy ontologického zabarvení, především fenomenologové, ale také kdysi zcela samostatně z tradic ruské kulturně historické školy vycházející sovětská škola N. Osmakova.⁸⁸

Hodnota literárního artefaktu souzní také s možností zobecnění znaků literatury vůbec. To, co bylo uznáváno v relevantním čase a prostoru jako sankcionovaná hodnota, vytváří evoluční řetězec literárněhistorický a může být i potencialitou literárněteoretického zobecnění. I to je však relativní. Je zřejmé, že hodnota se prověřuje nejen ve smyslu singulárním, ale také skupinově na srovnávací bázi v rámci interní a externí literární komparatistiky s přesahy ke generální a kulturologické komparatistice a genologii. Jestliže hodnota komparatistiky a areálových studií byla již rámcově ukázána⁸⁹, nauka o žánrech a žánry samotné v jejich hodnotové

- 87 G. H. Alkire: Gogol and Bulgarin's "Ivan Vyzhigin". *Slavic Review* 1969, vol. 28, No. 2., p. 289–296. Viz také A. И. Рейтблат: Библиографический список книг и статей о Ф. В. Булгарине. <http://magazines.russ.ru/nlo/2007/88/bu19.html>, 9. 12. 2012, 7:32 (jde bohužel o neúplný soupis). Viz také naše studie o Bulgarinovi: Problém autorského typu: Fadděj Bulgarin. *Slavica Slovaca* 1988, č. 4, s. 366–384. Hořce ironická science fiction Fadděje Bulgarina. *Svět literatury* 1993, 5, s. 22–28. Fadděj Bulgarin jako literární inspirátor. In: Biele miesta II. Univerzita Konštantína Filozofa, Fakulta humanitných vied (katedra rusistiky), Nitra 1998, s. 29–44.
- 88 Литературные произведения в движении эпох. Ред. Н. В. Осьмаков. „Наука“, Москва 1979. Русская литература в историко-функциональном освещении. Ред. Н. В. Осьмаков. „Наука“, Москва 1979. Н. В. Осьмаков: Психологическое направление в русском литературоведении. Д. Н. Овсяннико-Куликовский. „Просвещение“, Москва 1981.
- 89 Viz naše knihy a studie: Srovnávací studie (Komparatistika, slavistika, rusistika a česko-slovenské souvislosti). Trnava 2008, 262 s. „Stará“ a „nová“ komparatistika: pragmatismus a ruský maximalismus u Karla Čapka. *Opera Slavica* 1993, 1, s. 16–24. Slavistika, komparatistika, literární věda a jejich osudová hodina. In: *Studia Slavica VI. Slavistika osudem i volbou. K 75. narozeninám prof. Jiřího Damborského*. Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Uniwersytet Opolski, Ostrava 2002, s. 213–226. Literárněvědná slavistika a komparatistika. Několik poznámek ke koncepci, teorii a praxi. In: *Slavica Comparativa. Sborník k životnímu jubileu prof. PhDr. Miroslava Kvapila, DrSc.* Praha 2002, s. 9 – 16. Slavistika, komparatistika, světová literatura a nezbytný „zdravého rozumu“. In: *Koncepcie svetovej literatúry v epoche globalizácie. Concepts of World Literature in the Age of Globalisation*. Ed.: J. Koška, P. Koprda. Bratislava 2003, s. 169–184. Komparatistika, střední Evropa, areálové studium a jejich výhledy. In: *Comparative Cultural Studies in Central Europe*. Ed.: I. Pospíšil (Brno), M. Moser (Wien). Brno 2004, s. 3–6. Literární komparatistika, areálová/kulturní studia, teorie literárních

dimenzi zůstaly zatím spíše stranou. Jakou roli tedy hrála, hraje nebo by mohla hrát v hodnotovém rámci literatury literární genologie?

Aluzivnost literatury, která vyrůstá z jiného textu, nabývá podob vědeckého pojednání na okraji esejistiky, beletrie a vědeckého diskurzu, rozmýšlí dosavadní hranice krásné literatury a míří jinam, za meze běžných žánrů. Nejde jen o objevování nových témat a problémových okruhů (feminismus, genderová témata, postkoloniální produkce, elektronická média, internet, facebooky aj.), ani o skutečnou radikální transformaci žánrového systému, jak se to dělo v romantismu nebo moderně, ale o následování postmoderního trendu, jenž vytváří celé na sobě naskládané vrstvy, v jejichž případě nelze hovořit o jednotlivých žánrech, ale spíše o žánrových společenstvích. Na to nemůže genologie nereagovat, a to v počáteční fázi především jistou bezradností. Opakují: nejde ani tak o nové technologické prostředky šíření textů, o možnosti jinak nakládat s textem a texty, ale o kvalitativně nový prvek permanentní přestavby nikoli žánrového systému, ale samotné žánrové struktury.

Jak však ukazuje příklad festschriftu Jurije Vladimiroviče Manna (nar. 1929⁹⁰), tradiční kategorie poetiky jsou stále životné a žánry lze nadále studovat v rámci tradiční poetiky: zda to není stagnace, ukáže až čas. Nicméně právě v konzervativnosti některých literárněvědných koryfeů, kteří ignorují relativně nové disciplíny a dále nepropracovávají jejich metodologii a metodiku výzkumu, je i příčina toho, proč má genologie jako právě relativně nová, resp. teprve se rozvíjející disciplína takové problémy najít svou identitu odpovídající předmětu svého výzkumu na počátku 21. století, že naopak ztrácí svou kompaktnost a směřování.

dějin a problém hodnoty v současné literárněvědné praxi. *Opera Slavica* 2009, č. 1, s. 20–33. Teorie literárních dějin, literární komparatistika a identita národních literatur (problém východoslovanského areálu). In: *Ukrajinstika: minulost, přítomnost, budoucnost. Sborník vědeckých prací. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky. Ed.: H. Myronova, O. Gazdošová, P. Kalina, O. Lytvynuk, J. Micháliková, L. Pavlíček. Brno 2009, s. 463–474. Literární komparatistika, středoevropský kulturní prostor a teorie literárních dějin. Slavica Litteraria* 2009, č. 1, s. 117–126. Literární komparatistika: lákavá inovace, kvalitní tradice. *Comparative Literary Studies: Alluring Innovation, High-Quality Tradition. Stil* 2009, 8, 2009, s. 189–208. *Comparative Cultural Studies in Central Europe. Ed.: I. Pospíšil (Brno), M. Moser (Wien). Brno 2004, 203 s. The Problem of Value and Equality in Comparative Literary Studies: the Past and the Present (Some Comments on the Conception of „Area Value“). In: The Horizons of Contemporary Slavic Comparative Literature Studies. Ed.: H. Janaszek-Ivaničková. Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2007, s. 39–49. The Permanent Crisis, Or Can, Could or Should Comparative Literary Studies Survive? Between History, Theory and Area Studies. *World Literature Studies*, vol. 1(18) 2009, s. 50–61.*

90 Поэтика русской литературы. Сборник статей. Отв. ред. Н. Д. Тмарченко. Российский государственный гуманитарный университет, Москва 2009.

Rusové o genologii jako takové většinou nemluví, někdy užívají pojmu „жанрология“, ale spíše výjimečně. Signifikantní v tom může být již zmíněný reprezentativní sborník, který je věnován osmdesátinám ruského gogolologa Jurije Vladimiroviče Manna (někdejšího účastníka brněnských poetologických konferencí).⁹¹ Sborník se skládá z části *Общие проблемы поэтики*, kam přispěli mimo jiné N. Rymar, L. Lucević, V. Tjura, N. Tamarčenko (koryfejové dnešní ruské literární teorie), *Проблемы творчества Гоголя* (mj. V. Krivonos, A. Goldenberg, I. Zajceva) a *Материалы и заметки*. Naší problematiky se týká další oddíl *Исторические судьбы жанров, смена стилей и направлений*. Již z názvu je zřejmé, že jde o pojetí literárních žánrů jako součásti tradiční historické poetiky, nikoli samostatné subdisciplíny genologie, a o jejich souvislost s vývojem stylů a směrů: tak byly ostatně koncipovány i brněnské konference od 80. let 20. století, tedy převažovala orientace na komparativní pojetí literárních směrů a žánrů. Najdeme zde i personalisticky laděné partie, tedy zkoumání žánrů v díle jednoho spisovatele nebo i více autorů, srovnávací modely žánrů apod. Zkoumání žánrů tu nezřídka nabývá tematologické povahy, často také v souvislosti s literární postavou či hrdinou. Kult literární postavy, tedy ruská charakterologie, je ostatně pro ruskou literární vědu charakteristická: takto orientují své postupy O. B. Lebeděvová (Tomsk) ve studii *К семантике образа русского демона: Демон, Гений, Муза (В. А. Жуковский и А. С. Пушкин)* a S. Savinkov (Voroněž, na podzim 2009 hostující profesor Ústavu slavistiky FF MU v Brně) ve stati *На пути к роману Достоевского: типология героя*. Autor vychází z toho, že s v ruské literatuře se od 30. let 19. století vytvářela bipolarita tzv. literárních hrdinů, takzvaně nehotových (např. Lermontovův Pečorin z Hrdiny naší doby) a hotových (postavy Gogolových úředníků). Podle autora provedl Dostojevskij v této oblasti koperníkovský obrat v tom smyslu, že vlastním sebeuvědoměním, autoreflexí vybavil nehotovou postavu, která ji původně neměla. K pozoruhodným patří i analýza cestopisu (travelogu) z pera O. Kuliškinové (Petrohrad) na příkladu Dopisů ruského cestovatele N. M. Karamzina a Zimních poznámek o letních dojmech F. M. Dostojevského jako ruské reflexe evropského Západu. G. Lobanovová se zabývá žánrovou funkcí popisu ve známé Buninově povídce *Lehký dech*. V duchu tradičního poetologického pojetí žánrů se pohybují také zahraniční autoři této části sborníku.

Aniž bychom zacházeli do podrobností, je zřejmé, že „žánrologie“ ani zde nepřekračuje hranice tradiční historické a teoretické komparativní poetiky spojené hlavně se studiem stylistických a směrových postupů v li-

91 Поэтика русской литературы. Viz výše.

teratuře klasické a moderní. Předmět literární genologie – literární žánry – je tedy bohužel stále víceméně řazen do tradiční poetiky či poetologie, ale, jak ukazuje nová ukrajinská antologie světové literární komparatistiky, také do srovnávací literární vědy.⁹²

Je tedy současná genologie tlačena do nových poloh ze strany vývoje literatury, která sama hledá nové polohy palimpsestičnosti, aluzivnosti a rozmývání hranic, tj. prvky ambivalence a znejistění, což je patrně to nejpodstatnější, co z postmodernistické poetiky zůstalo světové literatuře jako nejnosnější a co souvisí s celkovou chaotičností a nejistotou našeho světa počátku 21. století, na straně druhé také z pozice samotné literární vědy, která dále rozvíjí tradiční disciplíny, ale také aplikuje nové metodologie, revidující sám tradiční koncept filologie a literární vědy. Mezi těmito tu se rozevírajícími, tu se svírajícími nůžkami se nachází i zkoumání literárních žánrů.

Genologie bude tudíž tlačena jednak do dalšího rozšiřování své „femenologie“, tedy bude se vnitřně diferencovat, jednak bude narůstat tendence vytvářet další teoretické nadstavby, jak tomu v nedávné minulosti bylo s pojetím generální genologie, jež – i v případě dávného brněnského projektu Slovníku uměleckých žánrů – ztroskotávala na terminologické specializaci dílčích uměnověd. Jeden kruh vytvářel tým kolem časopisu *Zagadnienia rodzajów literackich* s výstupem ve známém Slovníku⁹³, další kruhy vznikají v různých zemích v rámci konjunkturní žánrového bádání. Jestliže alespoň zčásti ještě platí Hegelova dialektika i ve smyslu zákona o přechodu změn kvantitativních v kvalitativní, mohli bychom doufat, že toto nahromadění různě studovaného materiálu přinese i kvalitativní změny koncepční: problém je v tom, že dosavadní pokusy se odehrávaly buď v rámci struktury oboru, například v rámci reformy žánrové systematiky, jiného chápání rodů a žánrů nebo z pozice metodologie či literární teorie, tedy zvnějšku. Genologie – zejména scelování až příliš diferencované terminologie – by se měla vyvíjet přede vším sama ze sebe, ze svých dosavadních bádání, ze svých dosavadních dějin. K tomu by mohly vést dvě cesty: jednak vypracování slovníku literárněvědné metodologie a terminologie, kde by žánrová problematika byla klíčová a o který se již řadu let pokouší brněnský tým jdoucí skrze hranice různých filologií, možná rozšířený na obecně uměleckou žánrovou problematiku, v minulosti již jednou opuštěnou, jednak základní svazek z dějin a teorie literární

92 Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи. Антологія. За загальною редакцією Дмитра Наливайка. „Києво-Могилянська академія“, Київ 2009.

93 Słownik rodzajów i gatunków literackich. Pod redakcją G. Gazdy i S. Tyneckiej-Makowskiej. Kraków 2006, 2. vyd. Warszawa 2012.

genologie, v němž by se ukázaly různé přístupy a také bílá místa a jistá disparátnost genologie jako takové. Tedy ad fontes, ale také k projasňování toho, co měla být genologie na počátku a čím se stala dnes a jak funguje v rámci tradicionalistických disciplín literární vědy, event. dalších uměnověd. Zdálo by se, že to nejsou ideje nijak oslnivé, ale práce na jejich realizaci by mohla být užitečná jako ukazatel hodnotového a hodnototvorného směřování.⁹⁴

Hodnota jako celek má smysl generalizační jako předpoklad obecného poznávání literárního díla a literárního vývoje. Zdá se tedy, že by měla být výsledkem rozsáhlejšího výzkumu na bázi řady národních literatur po ose národní – nadnárodní. To je někdy problém menších národních literatur, které samy – i jejich literárněvědné reflexe – mají tendenci se otvírat metodologicky, ale nikoli ve smyslu literárního materiálu ke komplexnějšímu srovnávání; někteří se domnívají, že zkušenosti národní literatury – na rozdíl od národní varianty literární vědy – jsou k tomuto zobecnění dostačující. Začíná to vztahem komparatistiky a pražského (českého) strukturalismu, kde vedle komparatistů (většinou nečeského nebo ne zcela českého kulturního původu, kosmopolitů s výraznou mezinárodní zkušeností) vystupuje i příznačně nazvaný soubor Jana Mukařovského (Kapitoly z české poetiky, 1948). Někteří literární vědci hovoří dokonce o regionální hodnotě literatury a literární vědy: ta zde nepochybně je ve smyslu oblastním a národním, ale má i výrazné přesahy: pokud je nemá, její hodnota je buď slabá, nebo slabě prosazovaná. I když je tedy tento přístup v zásadě přijatelný, hodnota umění a vědy by měla být nedělitelná a z tohoto hlediska má pojem „regionální hodnoty“ toliko pomocný, partiální význam. Na druhé straně je zřejmé, že k obecně uznávané hodnotě lze dojít i skrze hodnotu partiální, pokud ovšem má zastupitelský, emblematický ráz. To se mohlo někdy podařit J. Mukařovskému. Zejména jistá „enklávnost“, anomální vývojová trajektorie může vytvářet prostor ke generalizaci tím, že podstatné jevy zachytí v minimalistickém detailu.⁹⁵ Tato schopnost detailistické minimalizace je úzce spojena s tzv. exaktností (přesností) literární vědy, resp. s její esejističností, dokonce s výrazem „múzický ráz literárněvědné tvorby“, jenž „visí ve vzduchu“, ale není běžně terminologicky fixován. Pokud jde o problém exaktnosti, z řady badatelů,

94 Podrobněji viz I. Pospíšil: Genologie a já. In: L. Pavera a kol.: Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu. Metamorfozy gatunków w kontekście środkowoeuropejskim. Sv. V. Verbum, Praha 2011, s. 8-24.

95 Viz mj. Minimalismus zwischen Leere und Exzeß. M. Goller und G. Witte (Hrsg.). Tagungsbeiträge des internationalen wissenschaftlichen Symposiums am Institut für Slawistik der Humboldt-Universität zu Berlin vom 11. bis 13. November 1999. Berlin 2001. Minimalismus je ovšem obecný jev všude, tedy i v umění; v literatuře se intenzivněji zkoumá posledních 10–15 let.

kteří se jeho výzkumem zabývali, uvádíme tu alespoň dva: Jiřího Levého (1926–1967) a D. S. Lichačova (1906–1999). Zatímco J. Levý⁹⁶ viděl exaktizaci v příklonu k metodám “přesných” věd, matematiky, statistiky, kybernetiky, teorie informace, ovšem i sémantiky a sémiotiky a v duchu tehdejší komputelizace (v 60. letech 20. století), D. S. Lichačov⁹⁷ si všiml specifických rysů exaktnosti v humanitních vědách, tedy i ve vědě literární.

Pokud jde o „múzičnost“ literární vědy, je zřejmé, že každá metoda se „zašpiní“ svým předmětem a že určitá „múza“ vcítění je tu nutná, ale v tomto poznání jsou i „múzické“ procesy součástí širokého racionálního proudu: „rozumné“ poznání není izolováno od jiných, naopak syntetizuje všechny parciální percepcce; ostatně protiklad rozumu a citu (smyslovosti) a jeho relativní ráz ukazují i anglická slova „sense“ (rozum, původně z lat. *sensus* = cit) a „sensitivity“ (nikoli jen „schopnost citu“, ale sama citovost, citlivost – vše je ovšem ovlivněno tehdejší „ostrovní“ senzualistickou filozofií, počínaje J. Lockem a konče D. Humem). Neviděl bych tedy tyto problémy, jež jsou spíše pseudoproblémy, nijak dramaticky; „múzičnost“ má totiž znamenat nikoli likvidaci tzv. přesnosti, ale naopak zpřesnění jinými prostředky; esejistický styl má být n nikoli výrazem libovůle a slovního balastu, ale nové precizace jdoucí za hranice běžných „akademických“ prostředků. Všechno to má směřovat nikoli k likvidaci nebo totální relativizaci hodnot a jejich hierarchie, ale naopak k podpoře řádu hodnot a k posílení jeho společenské ochrany.

Je tedy axiologie literatury, hodnota a její vytváření a sankcionování permanentním, historicky proměnlivým procesem, jehož existence a analýza není ničím novým: právě postmodernistická virtuální autenticita a znejistřování vytvářené silnou meta- a intertextovostí způsobily obrácený pohyb k přehodnocování hodnot a k restituování hodnotové hierarchie, jež prošla sitem pochyb a zpochybňování.⁹⁸ Není třeba dodávat, že i tento

96 Viz výběr jeho studií J. Červenky s doslovem J. Hrabáka *Bude literární věda exaktní vědou?* Praha 1971.

97 Д. С. Лихачев: О точности литературоведения // Литературные направления и стили / Под ред. П. А. Николаева, Е. Г. Рудневой. Москва 1976. Jde o přetisk původní časopisecké stati, na kterou navázaly další Lichačovovy příspěvky a malá polemika.

98 Viz naše studie: *Postmodernismus a konec petrohradské literatury*. *Slovak Review*, vol. III/1994, No. 2, s. 115–125. *The Crisis of Tradition in Russian Literature and the Postmodernist Atmosphere*. In: *Postmodernism in Literature and Culture of Central and Eastern Europe*, Katowice 1996, s. 123–130, vyšlo 1997. *Postmodernismus a podstata slovanských literatur (Obecné reflexe, ruský případ a jeden ukrajinský exkurs)*. In: *Postmodernismus v české a slovenské próze*. Sborník z mezinárodní konference Opava 11.-12. září 2002, redigoval L. Pavera, Opava 2003, s. 27–37. *Postmodernism and Quasipostmodernism (Michal Viewegh)*. *Neohelicon. Acta Comparationis Litterarum Universarum*. Springer, 2006, tomus XXXIII,

proces je již zmíněným lakmusovým papírkem společenských procesů: lze jen doufat, že pokusy o vytvoření obnovovaného hodnotového řádu literatury signalizují podobné jevy ve sféře sociální a politické.

fasciculus 2, Decemner, s. 37–44. *Slavica Litteraria* X 15, 2012 supplementum. Postmodernismus s pozadím. Ed.: I. Pospíšil, A. Zelenková. Kvázipostmodernismus znovu navštívený. Dále: Postmodernismus: smysl, funkce, výklad (Jazyk – literatura – kultura – politika). Brněnské texty k slovakistice XV. Týmová monografie. Vydáno péčí Centra filologicko-areálových studií při Ústavu slavistiky FF MU. Ed.: I. Pospíšil, J. Šaur, A. Zelenková. Brno 2012, s. 3–4. *Slavica Litteraria* X 15, 2012 supplementum. Postmodernismus s pozadím, s. 29–40 (ed.: I. Pospíšil – A. Zelenková). Viz také I. Pospíšil: Próza virtuální autenticity a existenciálního znejistění. SPFFBU, X 10, *Slavica Litteraria*, s. 5–20.